

01

Το εσωτερικό
της Β' Κουβελέϊκης.

—Δύο νεολιθικά σπήλαια στο Αλεποχώρι Λακωνίας

ΚΟΥΒΕΛΕΪΚΕΣ

ΣΠΗΛΙΕΣ

Αγγελική Καζνέση

Αρχαιολόγος, Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας

Χρυσάνθη Κονταξή

Αρχαιολόγος, Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας

Ελένη Στραβοπόδη

Αρχαιολόγος, Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας

ΟΙ ΔΥΟ ΚΟΥΒΕΛΕΪΚΕΣ ΣΠΗΛΙΕΣ ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΝΤΑΙ ΣΤΙΣ παρειές ασβεστολιθικού όγκου, στα δυτικά όρια της κοιλάδας του Ευρώτα, 5 χλμ. νοτιοδυτικά του Δημοτικού Διαμερίσματος Αλεποχωρίου, σε απόλυτο υψόμετρο 350 μ. από την επιφάνεια της θάλασσας και σε απόσταση 50 μ. μεταξύ τους.

Η συστηματική ανασκαφική έρευνα στα δύο σπήλαια έφερε στο φως σημαντικά ευρήματα που πιστοποιούν την παράλληλη χρήση τους κατά τη Νεότερη και την Τελική Νεολιθική εποχή.

Η Α' Κουβελείκη σπηλιά αποτελείται από δύο θαλάμους, έναν εξωτερικό και έναν εσωτερικό, οι οποίοι διαχωρίζονται από έναν μεγάλο ασβεστολιθικό ογκόλιθο που επικάθεται σε αρχαιολογικό στρώμα της Νεολιθικής. Η πτώση του ογκόλιθου, που πιθανόν να οφείλεται σε σεισμό ή στη διάβρωση του ασβεστολιθικού πετρώματος της οροφής, άλλαξε οριστικά τη μορφολογία του σπηλαίου.

Κατά την ανασκαφή αποκαλύφθηκαν τρία βασικά στρώματα που αντιπροσωπεύουν φάσεις της Νεότερης και της Τελικής Νεολιθικής. Σε αυτά εντοπίστηκαν κυρίως επάλληλα δάπεδα χρήσης και σειρά πολλαπλών εστιών με έντονα υπολείμματα καύσεων, που αναπτύσσονται στην οριζόντια και στην κάθετη στρωματογραφία, λάκκοι με ίχνη τέφρας και κόκκινου πηλού, λίθινες κατασκευές κ.ά.

Η Β' Κουβελείκη σπηλιά αποτελείται από μία μεγάλη αίθουσα και, λόγω της μορφολογίας της, είναι δυνατό να χαρακτηριστεί ως ευρύχωρη και βαθιά βραχοσκεπή. Η ανασκαφική έρευνα πιστοποιεί τη χρήση της από τον άνθρωπο κυρίως κατά την Τελική Νεολιθική. Με την ανασκαφή αποκαλύφθηκαν ένα κύριο στρώμα, στο οποίο εντοπίζεται ο κύριος οριζοντας χρήσης του σπηλαίου, και άλλα δύο που φαίνεται να αποτελούν επιμέρους επεισόδια.

Και εδώ εμφανίζονται επάλληλα δάπεδα χρήσης με εστίες και λίθινες κατασκευές. Σε κάποια σκάμματα κοντά στην

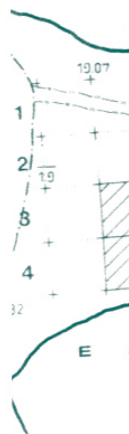
είσοδο αφαιρέθηκε όλη η αρχαιολογική επίχωση και η ανασκαφή έφτασε στο σκληρό υπόστρωμα του σπηλαίου που ορίζει ουσιαστικά και την αρχή της χρήσης του. Μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις φαίνεται ότι οι άνθρωποι της Νεολιθικής χρησιμοποίησαν το υπόστρωμα, είτε σκάβοντας λάκκους σε αυτό, είτε κατασκευάζοντας αυλακώσεις με στόχο την απομάκρυνση των υδάτων που προφανώς εισέρεαν στη σπηλιά. Η τελευταία περίπτωση πιστοποιείται στο κεντρικό τμήμα της εισόδου του σπηλαίου, όπου αποκαλύφθηκε αυλάκι πλάτους 40 εκ. και σωζόμενου μήκους 1,20 μ., σκαμμένο πάνω στο υπόστρωμα.

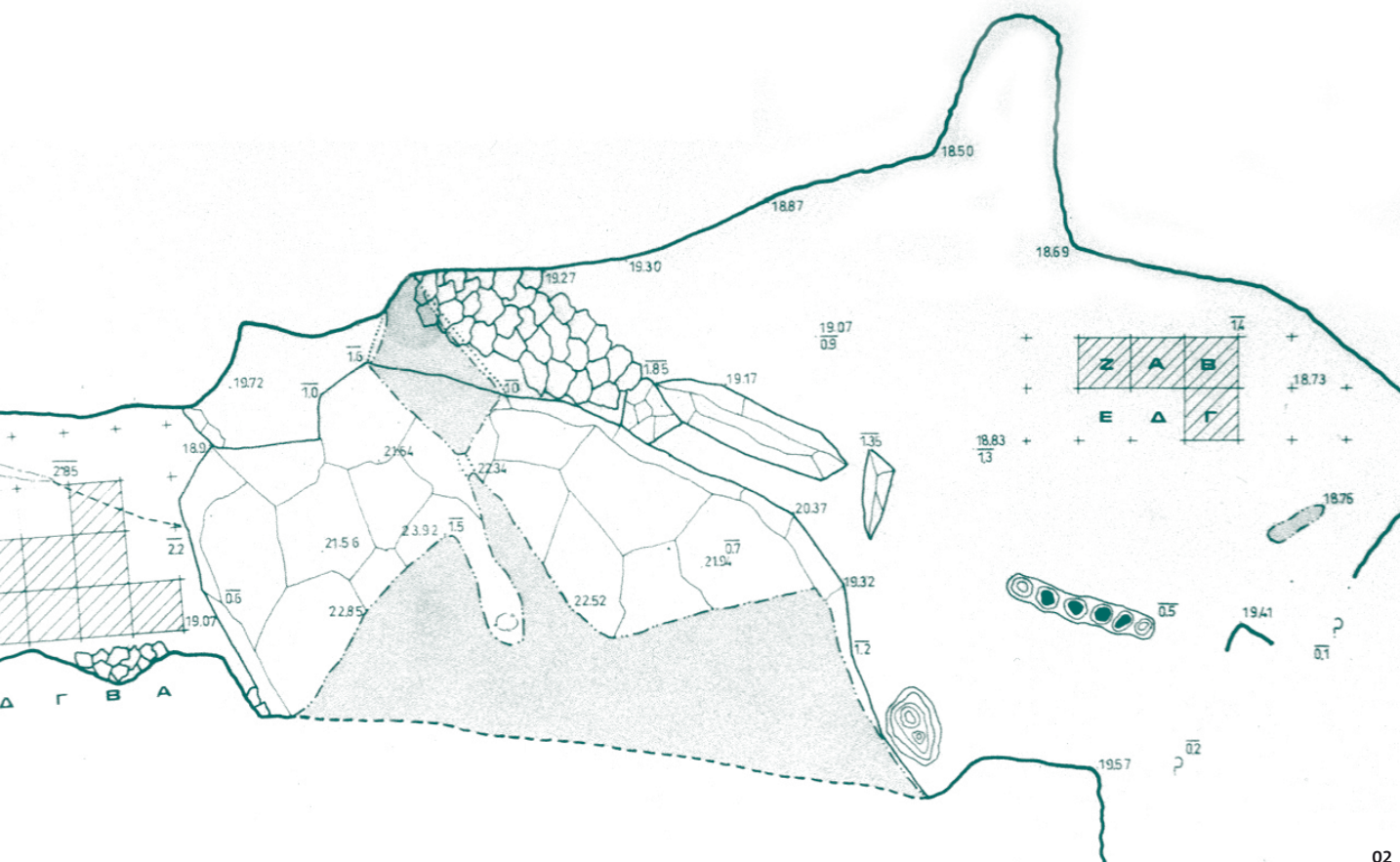
ΚΕΡΑΜΙΚΗ

Βασικό εργαλείο και κοινωνικοοικονομικό κριτήριο για τη διερεύνηση του χαρακτήρα των δύο σπηλαίων αποτελεί η κεραμική τους, η οποία παρουσιάζεται εδώ κατ' αντιπαράθεση. Η μελέτη περιέλαβε την ανάλυση των τυπολογικών, μορφολογικών και τεχνολογικών στοιχείων της κεραμικής, ενώ έγινε μια πρώτη απόπειρα ανάλυσης της κατανομής της στον χώρο των τομών χωρίς όμως να έχει ολοκληρωθεί ακόμη σε αυτό το στάδιο.

Κύριος στόχος ήταν η ανίχνευση των στρωματογραφικών φάσεων, η διατύπωση παρατηρήσεων για την οργάνωση και τη χρήση των χώρων, καθώς και υποθέσεων για τη θέση των ομάδων που χρησιμοποιούν τα σπήλαια στο ευρύτερο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο της περιόδου.

Το σύνολο της κεραμικής που μελετήθηκε από την Α' Κουβελείκη ανέρχεται σε περίπου 40.000 όστρακα. Περιλαμβάνει αγγεία με μονόχρωμη, λειασμένη ή στιλβωμένη, μελανή, φαιά, καστανή ή ερυθρή επιφάνεια, μελανά στιλβωτά με λευκή διακόσμηση και άφθονα αμαυρόχρωμα. Η ομάδα των αμαυρόχρωμων φαίνεται ότι συνιστά την πιο διευρυμένη κατηγορία στους γραπτούς ρυθμούς της Α' Κουβελείκης με ποικίλες πα-

02

04

05

02
Οριζοντιογραφία
της Α' Κουβελείκης.

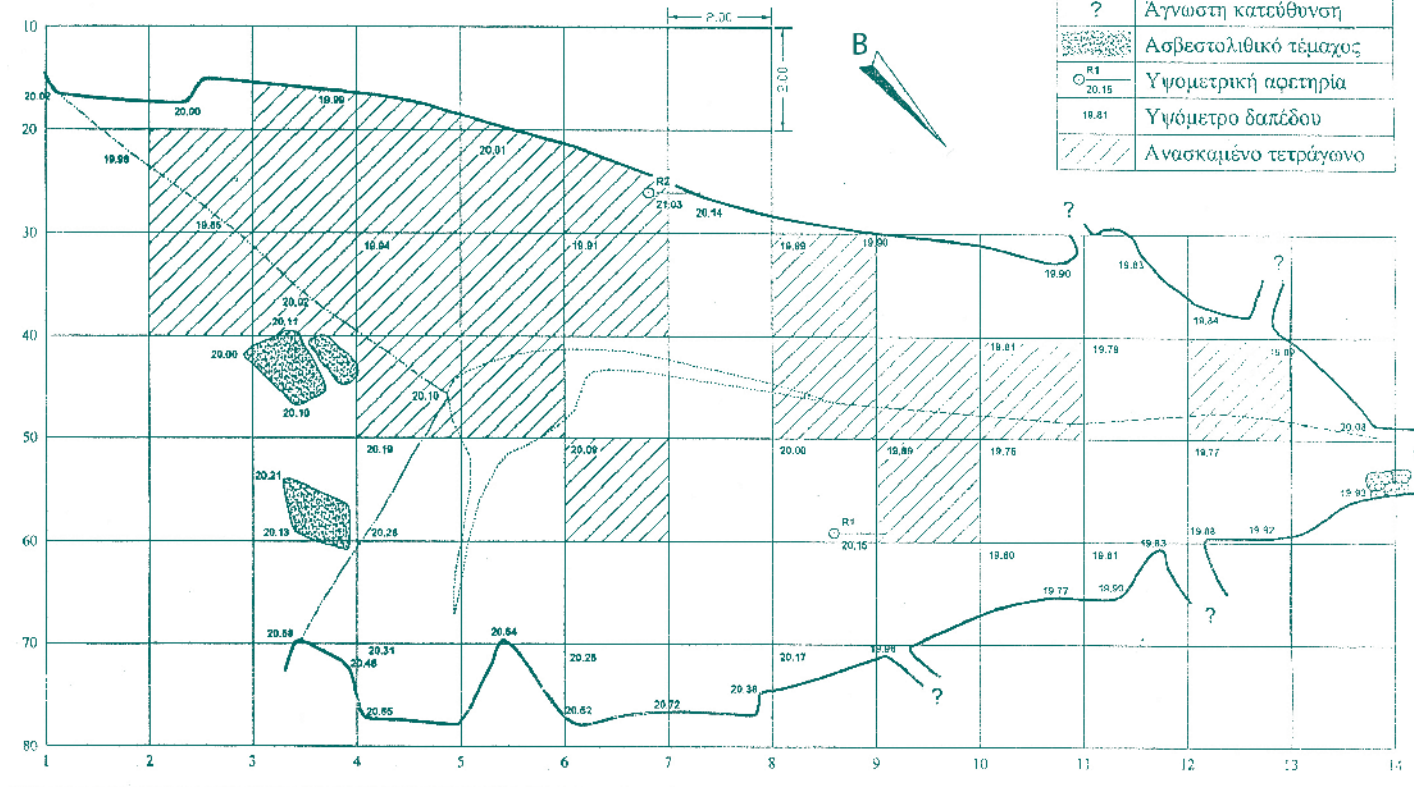
03
Η είσοδος της Α' Κουβελείκης.

04
Ο εξωτερικός θάλαμος
της Α' Κουβελείκης.

05
Η είσοδος της Β' Κουβελείκης.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

	Όριο σπηλαίου
	Προβολή στοίμου εισόδου
	Άνοιγμα στην οροφή
	Κορυφή ανίδας οροφής
?	Άγνωστη κατεύθυνση
	Ασβεστολιθικό τέμαχος
	Υψομετρική αρτηρία
	Υψόμετρο δαπέδου
	Ανασκαμμένο τετράγωνο

06

06
Οριζοντιογραφία
της Β' Κουβελείκης.

07
Ο εγχυτρισμός
μετά την αποκατάσταση
των αγγείων.

08
Λιθοπερίβλητη εστία
στη Β' Κουβελείκη.

09
Εγχυτρισμός νηπίου
κατά χώραν
στην Α' Κουβελείκη.

10
Αυλάκι απορροής υδάτων
στη Β' Κουβελείκη.

08

ραλλαγές (μελανό σε λευκό και μελανό σε ερυθρό) γνωστές τόσο από την Πελοπόννησο, όσο και από πληθώρα άλλων θέσεων στη Στερεά, τη Θεσσαλία και τα Δωδεκάνησα. Οι κατηγορίες των αγγείων *urfirnis*, *crusted*, πολύχρωμων τύπου Γωνιάς και *pattern burnished* αντιπροσωπεύονται από λίγα αλλά χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Το σχηματολόγιο της κεραμικής παρουσιάζεται γενικά τυποποιημένο. Τα ανοικτά και ευρύστομα αγγεία επικρατούν σε όλα τα στρώματα με κυριότερους εκπροσώπους τις ημισφαιρικές φιάλες και τα πιθοειδή, χωρίς να απουσιάζουν κάποια κλειστά, όπως οι μικροί αμαυρόχρωμοι αμφορείς. Τα πιθοειδή του σπυλαίου συνιστούν μια μεγάλη διακριτή ομάδα με επιφάνεια σχεδόν πάντα λειασμένη και διακοσμημένη με πλαστική σχοινοειδή διακόσμηση. Αξιοσημείωτη είναι η παρουσία στην Α΄ Κουβελείκη ανοικτών ή ευρύστομων αγγείων με διάτρητο χείλος, των γνωστών *cheese pots*.

Χρονολογικά το υλικό από την Α΄ Κουβελείκη φαίνεται ότι καλύπτει την ευρεία περίοδο από την αρχή της Νεότερης Νεολιθικής έως και την Πρώιμη Τελική Νεολιθική περίοδο, ενώ η χρήση της θέσης φαίνεται ότι είναι πιο εντατικοποιημένη κατά τη Νεότερη Νεολιθική Ι, στη μετάβαση από την 6η στην 5η χιλιετία π.Χ.

Η κεραμική που μελετήθηκε από τη Β΄ Κουβελείκη ανέρχεται σε περίπου 20.000 όστρακα και προέρχεται κυρίως από την περιοχή της εισόδου. Η εικόνα της κεραμικής εδώ είναι πολύ διαφορετική από αυτή του γειτονικού σπυλαίου, αφού περιλαμβάνει κυρίως χονδροειδή αγγεία με χαμηλό επίπεδο τεχνικής επεξεργασίας. Πρόκειται για μεγάλα πιθοειδή, βαθιά ευρύστομα αγγεία, μαγειρικά σκεύη, φιάλες και θημούς, αγγεία ως επί το πλείστον μονόχρωμα, με επιφάνειες αδρές και σπανιότερα λειασμένες ή επιχρισμένες, των οποίων ο χαρακτήρας παραπέμπει σε οικιακή χρήση.

Το στοιχείο που κυρίως διαφοροποιεί το κεραμικό υλικό των δύο σπυλαίων είναι η απουσία γραπτών ρυθμών από τη Β΄ Κουβελείκη. Απουσιάζουν όλες οι γραπτές ομάδες που ταυτίστηκαν στην Α΄, ενώ διακοσμημένα αγγεία είναι μόνο τα ευρύστομα πιθοειδή με απλή πλαστική ή σχοινοειδή διακόσμηση. Χρονολογικά το υλικό φαίνεται ότι αντιπροσωπεύει το τέλος της Νεότερης Νεολιθικής και την αρχή της Τελικής Νεολιθικής, δηλαδή περίπου την ύστερη 5η και τη μετάβαση προς την 4η χιλιετία π.Χ.

Η διαδοχή των φάσεων και στα δύο σπήλαια —με βάση τη γραπτή κεραμική και το σχηματολόγιο— φαίνεται ομαλή και δεν υπάρχουν ενδείξεις διακοπής, εγκατάλειψης ή καταστροφής μεγάλης κλίμακας.

ΛΙΘΟΤΕΧΝΙΑ

Τα χαρακτηριστικά των λίθινων τεχνέργων και από τα δύο σπήλαια είναι σε συνάρτηση και ταυτόχρονα βρίσκουν παράλληλα σε άλλες θέσεις της ευρύτερης περιοχής.

Στη λιθοτεχνία αποκρουσμένου λίθου ο πυριτόλιθος απαντά σε λίγα συγκριτικά δείγματα που συνιστούν τελειωμένα εργαλεία: φυλλόσχημες αιχμές, λεπίδες με πλευρική επεξεργασία, ξέστρα σε λεπίδες, οπείς σε λεπίδες κ.ά. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την απουσία υποπροϊόντων της εγχειρηματικής αλυσίδας, συνηγορεί στην υπόθεση ότι εισήχθησαν και δεν κατασκευάστηκαν επί τόπου.

Αντίθετα, τα τέχνηρα οψιανού αντιπροσωπεύουν το 95% της λιθοτεχνίας. Ανάμεσά τους αναγνωρίζονται αρκετοί τύποι εργαλείων, όπως λεπίδες, τερματικά ξέστρα, οπείς σε φολίδες και αιχμές βελών με μίσχο και αμφιπρόσωπη επεξεργασία. Απαντούν επίσης πυρήνες και αρκετά αποκρούσματα. Το γεγονός ότι δεν εντοπίστηκαν ακατέργαστες μάζες οψιανού, αποφλοιωμένα κομμάτια ή πρώτες φολίδες σημαίνει ότι τα πρώτα στάδια της εγχειρηματικής αλυσίδας δεν πραγματοποιούνταν στο σπήλαιο. Από την άλλη πλευρά, τα επόμενα στάδια που αφορούν τη μορφοποίηση του πυρήνα και την παραγωγή προϊόντων αντιπροσωπεύονται επαρκώς, στοιχείο που υποδηλώνει ότι η κατεργασία και η παραγωγή εργαλείων οψιανού γινόταν επί τόπου¹.

Οι αναλύσεις προέλευσης πρώτης ύλης του οψιανού, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν στο ΕΚΕΦΕ «Δημόκριτος», έδειξαν προέλευση από τη Μήλο (Αδάμας για την Α' και Αδάμας και Δεμενεγάκι για τη Β').

Όσον αφορά στη λιθοτεχνία λειασμένου λίθου, αυτή περιλαμβάνει πελέκειες, αξίνες, μυλόλιθους και τριπτήρες και χρησιμοποιεί ως πρώτη ύλη κυρίως τον σερπεντινίτη, πέτρωμα που απαντά σε αφθονία στον περιβάλλοντα τα σπήλαιο χώρο.

ΛΟΙΠΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Στο στρώμα της τελευταίας φάσης της Νεολιθικής, στην Α' Κουβελείκη, εντοπίστηκαν τέσσερα σχηματισμένα ειδώλια, τρία ανθρωπόμορφα και ένα πτηνόμορφο, κατασκευασμένα από χονδροειδή πηλό με αδρή επιφάνεια χωρίς στίλβωση ή επίχρισμα.

Στα άλλα ευρήματα περιλαμβάνονται αρκετά σφονδύλια και ένα μικκύλο αγγείο που αποκαλύφθηκε σε λάκκο σκαμμένο στο φυσικό υπόβαθρο της Β' μαζί με τέφρες, όστρακα και οστά οικόσιτων ζώων. Απαντούν ακόμη αρκετά οστέινα εργαλεία, όπως οπείς, βελόνες και σπάτουλες. Ελάχιστα είναι τα κοσμήματα, στα οποία περιλαμβάνονται ένα απίοσχημο πήλινο περίαπτο και μερικές χάντρες από όστρεο.

ΠΑΝΙΔΑ

Στην πανίδα που αποκαλύφθηκε αναγνωρίζονται ως επί το πλείστον οικόσιτα ζώα, αιγοπρόβατα στο μεγαλύτερο ποσοστό (71,7%) αλλά και βοοειδή, χοίροι κ.ά. που παραπέμπουν σε κτηνοτροφικές δραστηριότητες. Το γεγονός ότι στοιχεία από όλα τα μέρη του σκελετού βρέθηκαν στη Β' συνηγορεί υπέρ της υπόθεσης ότι ο τεμαχισμός των σφαγίων γινόταν μέσα στη σπηλιά. Εξάλλου, ο μεγάλος βαθμός τεμαχισμού του υλικού καταδεικνύει ότι δεν χρησιμοποιούσαν μόνο το κρέας, αλλά και τον μυελό των οστών για φαγητό. Συχνή άλλωστε είναι και η παρουσία οστών ελαφιού και λαγού, γεγονός που πιστοποιεί δραστηριότητες κυνηγιού².

ΤΑΦΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ - ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Πολλά είναι τα ανθρωπολογικά ευρήματα που αποκαλύφθηκαν και στα δύο σπήλαια. Ένα από αυτά, ίσως το σημαντικότερο, είναι ο εγχυτρισμός νηπίου που εντοπίστηκε στον εξωτερικό θάλαμο της Α' Κουβελείκης. Πρόκειται για δύο αγγεία, ένα ευρύστομο με ίχνη αλοιφωτής διακόσμησης (*crusted*), το

οποίο περιείχε τα οστά του νηπίου και ήταν ανεστραμμένο μέσα σε ένα μεγαλύτερο μονόχρωμο πιθοειδές με οριζόντιες αποφύσεις. Το ταφικό αγγείο περιείχε επίσης χώμα και μικρές πέτρες. Το σύνολο καλυπτόταν από ασβεστολιθική πλάκα. Ο σκελετός του νηπίου σώζεται ακέραιος και δεν εμφανίζει κανένα ίχνος καύσης, ούτε καν ήπιου βαθμού. Ανάλογες περιπτώσεις ταφής νηπίων, αλλά με καύση, αναφέρονται στην Αλεπότρυπα, στην Κεφάλα Κέας, στην Πλατιά Μαγούλα Ζάκρου (ταφικό σύνολο 36)³, στη Σουφλί Μαγούλα κ.α.

Ανάμεσα στα άλλα διάσπαρτα ανθρωπολογικά κατάλοιπα, στον εξωτερικό θάλαμο, αξίζει να αναφερθεί ένα τμήμα κρανίου που ακουμπούσε σε επίπεδη ασβεστολιθική πλάκα, ενώ στον εσωτερικό θάλαμο σημαντικό εύρημα αποτελεί η κατά χώραν ταφή νεαρού ενήλικα σε στρώμα τέφρας, η οποία εντάσσεται σε δάπεδο χρήσης του τέλους της Νεότερης Νεολιθικής.

Αξιοσημείωτα είναι επίσης τα ανθρωπολογικά ευρήματα της Β' Κουβελείκης. Το σημαντικότερο είναι η κατά χώραν ταφή που αποκαλύφθηκε κοντά στην παρειά του σπηλαίου. Πρόκειται για έναν ακέραιο ανθρώπινο σκελετό, σε συνεσταλμένη στάση. Το κρανίο βρέθηκε ακριβώς κάτω από μια κυκλική διάταξη από πέτρες και ακουμπούσε πάνω σε δύο πέτρες σχεδόν κάθετα τοποθετημένες, ενώ τα γόνατα ήταν ανασπκωμένα από μια πέτρα τοποθετημένη κάτω από αυτά. Η ταφή οριζόταν από σειρά ογκολίθων. Από τα ανασκαφικά δεδομένα φαίνεται ότι ο σκελετός είχε εναποτεθεί πάνω στο φυσικό υπόστρωμα του σπηλαίου, το οποίο είχε διαμορφωθεί σε αβαθή λάκκο. Από την ανθρωπολογική εξέταση προκύπτει ότι πρόκειται για άρρεν άτομο περίπου 25-30 ετών.

Ο συνολικός αριθμός των ατόμων που προέκυψε από την ανθρωπολογική εξέταση ανέρχεται στην πρώτη σπηλιά σε 8 άτομα (ένα προνήπιο, έξι εφήβους και έναν νεαρό ενήλικα), ενώ στη δεύτερη σε 3 (ένα νήπιο και δύο νεαρούς ενήλικες).

Οι προκαταρκτικές παλαιοδιατροφικές αναλύσεις στα οστά έδωσαν στοιχεία κατανάλωσης τροφών πλούσιων σε C₃. Πρόκειται για τροφές χερσαίας προέλευσης (σιτηρά, όσπρια, φρούτα), τροφικό σχήμα που έχει τεκμηριωθεί και σε άλλες νεολιθικές θέσεις της Πελοποννήσου (Αλεπότρυπα, Κουφόβουνο).

Οι χρονολογικοί ορίζοντες χρήσης των σπηλαίων επιβεβαιώθηκαν από τις ραδιοχρονολογήσεις που έγιναν στο Εργαστήριο Αρχαιομετρίας του ΕΚΕΦΕ «Δημόκριτος» και οι οποίες κυμαίνονται για την Α' Κουβελείκη από το 5460 ως το 3820 π.Χ., ενώ για τη Β' από το 4690 ως το 3700 π.Χ.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Το χρονολογικό πλαίσιο στο οποίο τοποθετείται η χρήση των δύο αυτών σπηλαίων έχει αποτελέσει αντικείμενο πολλών συζητήσεων. Κατά την περίοδο αυτή παρατηρείται μεγάλη εντατικοποίηση στη χρήση των σπηλαίων από τον άνθρωπο. Ένας σημαντικός αριθμός σπηλαίων του ελλαδικού χώρου διασώζουν πλούσιες ανθρωπογενείς επιχώσεις αυτών των περιόδων που πιστοποιούν συνεχή και συστηματική χρήση. Οι λόγοι της στροφής αυτής προς τα σπήλαια έχουν συζητηθεί πολύ. Οι κλιματολογικές αλλαγές στο τέλος της 5ης χιλιετίας επηρέασαν προφανώς καταλυτικά την οικονομία, ιδιαίτερα στην Πελοπόννησο, τόσο σε παραθαλάσσιες όσο και σε ορει-

11

12

13

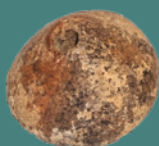
14

15

16

11
Αγγείο 1 εγχυτρισμού:
ανοικτό πιθοειδές αγγείο με
όρθια καμπύλα τοιχώματα
και επίπεδη βάση.

12
Αγγείο 2 εγχυτρισμού:
αμφικωνικό αγγείο με
κατακόρυφες λαβές
στον ώμο.

13
Πρόχοι με ερυθρή
στιλβωτή διακόσμηση
από την Α' Κουβελέικη.

14
Πήλινο περίαπτο
από την Α' Κουβελέικη.

15
Πήλινη κεφαλή ειδωλίου
από την Α' Κουβελέικη.

16
Τμήμα πιθοειδούς αγγείου
με σχοινοειδή διακόσμηση
και διάτρητο χείλος από
την Α' Κουβελέικη.

17
Πήλινα υφαντικά βάρη
(σφονδύλια)
από τη Β' Κουβελέικη.

17

18
Οπέας σε λεπίδα από καστανό
πυριτόλιθο από την Α΄ Κουβελέικη.

19
Λεπίδες από οψιανό
από τη Β΄ Κουβελέικη.

20
Αιχμές από πυριτόλιθο
από την Α΄ Κουβελέικη.

21
Κατά χώραν ανθρώπινη ταφή
σε συνεσταλμένη στάση
στη Β΄ Κουβελέικη.

νές ζώνες. Η μείωση των βροχοπτώσεων με την επακόλουθη ξηρασία και η αύξηση της θερμοκρασίας οδήγησαν στην εγκατάλειψη των άλλοτε εύφορων πεδινών εκτάσεων και την αναζήτηση άλλων μορφών οικονομίας σε θέσεις με μεγαλύτερο υψόμετρο, με συνέπεια την αύξηση της χρήσης των σπηλαίων και την εντατικότερη άσκηση της κτηνοτροφίας. Σε συνδυασμό με μια αναμενόμενη πληθυσμιακή αύξηση οι παράγοντες αυτοί συνέβαλαν στη μεταβολή των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών των περιόδων αυτών και στη μετατροπή των σπηλαίων σε χώρους διαφοροποιημένης χρήσης, στο πλαίσιο της λεγόμενης μετακινούμενης κτηνοτροφίας (*transhumance*).

Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο εντάσσεται η χρήση των δύο σπηλαίων. Από τη μελέτη του συνόλου των ευρημάτων συνάγεται ότι η χρήση τους συνίσταται σε μεγαλύτερης διάρκειας παραμονή μεικτών αγροτικών ομάδων με οικιακές και οικονομικές δραστηριότητες.

Η κεραμική και από τα δύο σπήλαια είναι κυρίως χρηστική, προορισμένη να εξυπηρετεί τις πρακτικές ανάγκες μιας τροφο-παρασκευαστικής και τροφο-αποθηκευτικής διαδικασίας. Τα σχήματα και η χωρητικότητα των αγγείων υποδηλώνουν δραστηριότητες που σχετίζονται με την επεξεργασία τροφί-

μων, με την προετοιμασία, το σερβίρισμα και την κατανάλωση τροφής αλλά και με βραχυπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη αποθήκευση τόσο σε οικογενειακό όσο και σε διακοινοτικό επίπεδο. Οι προκαταρκτικές αναλύσεις ισotόπων για ανίχνευση οργανικών καταλοίπων σε κεραμικά δείγματα πιστοποιούν υπολείμματα ρητίνης, ζωικού λίπους και μελιού.

Εξάλλου, και η λιθοτεχνία παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά με αυτήν του Κουφόβουνου και κυρίως της Αλεπότρυπας στον Διρό. Πρόκειται στο μεγαλύτερο ποσοστό για λιθοτεχνία λεπίδων με μεγάλο αριθμό ξέστρων, που παραπέμπει σε εργασίες τεμαχισμού και επεξεργασίας δερμάτων. Από την άλλη πλευρά, οι αιχμές βελών, γνωστός εργαλειακός τύπος της Νεολιθικής, εισηγούνται θηρευτικές δραστηριότητες.

Οι μικρομορφολογικές αναλύσεις έχουν οδηγήσει σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα⁴: Ο εσωτερικός θάλαμος της Α΄ Κουβελέικης φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε πιο εντατικά, όπως συνάγεται από την αναγνώριση επάλληλων δαπέδων κατασκευασμένων από καλά πλασμένο πηλό και καμένη κοπριά. Επιπλέον, η παρουσία σειράς εστιών κατασκευασμένων από πηλό, η διαμόρφωση σε τοίχο του πεσμένου ανάμεσα στους δύο θαλάμους βράχου και η διάνοιξη διαδρόμου πιστο-

ποιούν τη χρήση του χώρου για εγκατάσταση σε μονιμότερη βάση. Αντίθετα, στον εξωτερικό θάλαμο έχει εντοπιστεί πατημένη και αναμοχλευμένη κοπριά, η οποία σε συνδυασμό με την αποσπασματική παρουσία δαπέδων και άλλων κατασκευών υποδηλώνει τη χρήση του κυρίως για σταβλισμό ζώων και οικοτεχνικές εργασίες. Οι ταφικές πρακτικές φαίνεται ότι εντάσσονται στη γενικότερη συμπεριφορά διαχείρισης των νεκρών σε σπήλαια στον ίδιο χρονολογικό ορίζοντα.

Άλλωστε, η αναγνώριση φυτολithων δημητριακών μέσα σε αρκετά τμήματα κοπριάς δείχνει ότι τα ζώα σιτίζονταν με δημητριακά. Αυτό υποδηλώνει ότι οι ομάδες που διαβίωναν στο σπήλαιο είχαν και γεωργική παραγωγή, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από τις παλαιοδιατροφικές αναλύσεις στους σκελετούς. Από την άλλη πλευρά, η παρουσία θηρευτικής πανίδας υποστηρίζει την άποψη ότι οι χρήστες του σπηλαίου ασκούσαν μεικτή οικονομία. Το παραπλεύρως ευρισκόμενο δεύτερο σπήλαιο φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε ως βοηθητικός χώρος του πρώτου.

Συνεπώς, τα ανασκαφικά δεδομένα και οι εργαστηριακές αναλύσεις παρέχουν ισχυρές ενδείξεις ότι τα σπήλαια αυτά δεν λειτούργησαν μόνο ως εποχιακές θέσεις, αλλά χρησιμοποιήθηκαν ως μονιμότερες εγκαταστάσεις αυτόνομων νεολιθικών «νοικοκυριών».

Προς διερεύνηση παραμένει εάν η πρωιμότερη χρήση της Α΄ Κουβελείκης είναι αποτέλεσμα περιβαλλοντικών παραγόντων ή επιλογής.

Επίσης, η ποιοτική διαφορά της κεραμικής της Α΄, ακόμα και στη σύγχρονη χρονολογικά φάση με τη Β΄, δημιουργεί ενδιαφέροντα ερωτήματα ως προς τη διαφοροποίηση της χρήσης των δύο σπηλαίων.

Τέλος, ένα ζήτημα που χρήζει περαιτέρω διερεύνησης είναι το αν τα σπήλαια αποτελούν δορυφόρους ενός πυρήνα που πρέπει να αναζητηθεί σε έναν υπαίθριο οικισμό στη γύρω περιοχή, ή αν χρησιμοποιούνται από μετακινούμενες ομάδες που ανεξαρτήτως μητροπόλεων αναζητούν νέα οικοσυστήματα προς χρήση και εκμετάλλευση. Μια περιορισμένη έκτασης επιφανειακή έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην πεδιάδα του Βρονταμά, η οποία εκτείνεται ακριβώς κάτω από τα σπήλαια, εκτός από τον εντοπισμό μιας τρίτης σπηλιάς, η οποία προς το παρόν χρησιμοποιείται ως μαντρί, έδωσε αρκετά διάσπαρτα ευρήματα (κεραμική και τέχνηρα λειασμένου λίθου) τα οποία όμως δεν είναι ικανά να στηρίξουν την υπόθεση μονιμότερης χρήσης του σπηλαίου. Το βέβαιο είναι ότι οι πληθυσμιακές ομάδες της Νεολιθικής αξιοποίησαν κατά το δυνατόν ένα φυσικό περιβάλλον που προσφερόταν για αγροτική καλλιέργεια (πεδιάδα), καθώς και για κτηνοτροφικές εργασίες και εγκατάσταση (σπήλαια). Εξάλλου, η συγκεκριμένη θέση διευκόλυνε την επικοινωνία τους με άλλες περιοχές, δεδομένου ότι η υπερυψωμένη πεδιάδα (200 μ. από το επίπεδο της θάλασσας) του Βρονταμά οδηγεί στην παράκτια πεδιάδα της Μυρτέας προσφέροντας δίοδο προς τον Λακωνικό κόλπο.

Ανεξάρτητα από τα ερωτήματα αυτά, που αναμένεται να απαντηθούν κατά τη συνέχιση της μελέτης των ευρημάτων και των εργαστηριακών αναλύσεων, η σημασία της έρευνας έγκειται στο γεγονός ότι οι Κουβελείκες συνιστούν περιπτωσιακή μελέτη ενός διπτύχου σπηλαίων σε έναν ευρύτερο χώρο παραγωγικών δυνατοτήτων και εγκαθιδρύουν μια στρωματογραφική και χρονολογική βάση δεδομένων σε μια περιοχή όπου η ανασκαφική έρευνα δεν έχει εντατικοποιηθεί.

Σημειώσεις

- 1 Κουρτέση–Φιλιππάκη 2011.
- 2 Van Gent 2008.

- 3 Γαλλίς 1982.
- 4 Karkanas 2006.

Βιβλιογραφία

- Γαλλίς 1982: Γαλλίς Κ., *Καύσεις νεκρών από τη Νεολιθική εποχή στη Θεσσαλία*, ΤΑΠΑ (Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου, αρ. 30), Αθήνα 1982.
- Halstead 1999: Halstead P. (επιμ.), *Neolithic Society in Greece*, Sheffield Academic Press, Sheffield 1999.
- Καζνέση / Κατσαρού 2003: Καζνέση Α. / Κατσαρού Σ., «Η νεολιθική κεραμική από τη Β΄ Κουβελείκη Σπηλιά Αλεποχωρίου Λακωνίας», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα* εξ Αθηνών 32–34 (1999–2001), Αθήνα 2003, σ. 27–36.
- Καρκάνας 2000: Καρκάνας Π., «Προκαταρκτικά συμπεράσματα της γεωλογίας στα σπήλαια Α΄ και Β΄ Κουβελείκη Λακωνίας: η συμβολή τους στην αρχαιολογική ερμηνεία της ανασκαφής», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα* εξ Αθηνών 29–31 (1996–1998), Αθήνα 2000, σ. 95–112.
- Karkanas 2006: Karkanas P., «Late Neolithic household activities in marginal areas: the micromorphological evidence from the Kouveleiki Caves, Peloponnese, Greece», *Journal of Archaeological Science* 33 (2006), σ. 1628–1641.
- Κονταξή κ.ά. 1989: Κονταξή Χ. / Κοτζαμποπούλου Ε. / Στραβοπόδη Ε., «Προκαταρκτική έκθεση ανασκαφών στην Α΄ Κουβελείκη Σπηλιά Αλεποχωρίου Λακωνίας», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα* εξ Αθηνών 22 (1989), Αθήνα 1995, σ. 21–30.
- Κονταξή / Στραβοπόδη 2003: Κονταξή Χ. / Στραβοπόδη Ε., «Ανασκαφή στη Β΄ Κουβελείκη Σπηλιά Αλεποχωρίου Λακωνίας», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα* εξ Αθηνών 32–34 (1999–2001), Αθήνα 2003, σ. 19–26.
- Κουμουζέλη 1995: Κουμουζέλη Μ., «Η κεραμική από την Α΄ Κουβελείκη Σπηλιά Αλεποχωρίου Λακωνίας», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα* εξ Αθηνών 22 (1989), Αθήνα 1995, σ. 143–160.
- Κουρτέση–Φιλιππάκη 2011: Κουρτέση–Φιλιππάκη Γ., «Η εγχειρηματική αλυσίδα του οψιανού», στο Γ. Παπαθανασόπουλος, *Το Νεολιθικό Διρό. Σπήλαιο Αλεπότρυπα*, τόμ. Ι, Κέντρο Νεολιθικών Μελετών Διρού, 2011.
- Παπαθανασόπουλος 1996: Παπαθανασόπουλος Γ. (επιμ.), *Νεολιθικός Πολιτισμός στην Ελλάδα*, Ίδρυμα Γουλανδρή, Αθήνα 1996.
- Παπαθανασόπουλος 2011: Παπαθανασόπουλος Γ., *Το Νεολιθικό Διρό. Σπήλαιο Αλεπότρυπα*, τόμ. Ι, Κέντρο Νεολιθικών Μελετών Διρού, 2011.
- Perlès 1990: Perlès C., «L'outillage de pierre taillée néolithique en Grèce: approvisionnement et exploitation des matières premières», BCH 114 (1990), σ. 1–42.
- Phelps 2004: Phelps W., *The Neolithic pottery sequence in Southern Greece* (BAR International Series, 1259), 2004.
- Renard 1989: Renard J., *Le site néolithique et helladique ancien de Kouphovouno (Laconie)* (Aegaeum, 4), 1989.
- Tomkins 2009: Tomkins P., «Domesticity by default. Ritual, ritualization and cave use in the Neolithic Aegean», *Oxford Journal of Archaeology* 28/2 (2009), σ. 125–153.
- Van Gent 2008: Van Gent J., *Results from an archaeozoological research on the Late Neolithic cave B Kouveleiki, Peloponnese, Greece*, πτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2008.